

ОБЛИКОВАЊЕ ЛИТЕРАРНЕ ПАРАДИГМЕ: НИНОВА НАГРАДА И САВРЕМЕНИ СРПСКИ РОМАН

У овом раду пружамо поглед на савремену српску прозу из угла књижевнокритичке оцене, тачније кроз призму *Нинове награде за роман године* која у континуитету прати највише домете савременог српског романа и тиме представља референтну тачку за његово сагледавање. Корпус истраживања чине романи награђени у првој деценији 21. века, хронолошки: *Хобо* (З. Тирић), *Укоп оца* (М. Марков), *Писац издалека* (В. Матијевић), *Киша и хартија* (В. Тасић), *Семољ земља* (М. Вуксановић), *Успон и пад Паркинсонове болести* (С. Басара), *Руски прозор* (Д. Великић), *Тесла, портрет међу маскама* (В. Пиштало), *Гласови у ветру* (Г. Олујић) и *Оно што одувек желели* (Г. Тирјанић). Овим прегледом настојимо да укажемо на доминантне елементе романескне структуре савремених романа – тематско-идејни слој, књижевне јунаке, приповедне поступке и остала релевантна наративна и формална обележја. Крајњи циљ рада јесте синтеза стања савремене прозе из перспективе књижевне критике, на примеру издвојених романа као могућих репрезентата савременог литерарног миљеа, као и нацрт поезике српског романа на самом почетку 21. века.

Кључне речи: савремена српска књижевност, урбани роман, генерацијски роман, емигрантски роман, постмодернизам

1. Увод

Проучавање савремене књижевности примамљиво је због њене временске и искуствене блискости, али и изазовно услед недовољне временске дистанце, те немогућности проналаска ослонца у заокруженом опусу аутора који и даље стварају. Актуелна критика захтева познавање традиције као предуслов за препознавање иновација у литерарној продукцији, према којима треба бити отворена, а оне се могу пронаћи и у садржини књижевног дела, а нарочито у уметничкој форми која изнова доказује своје неисцрпно изобиље. Циљ овог огледа, покушај стварања нацрта за поезику савременог

¹ miljanap152@gmail.com

српског романа² на почетку 21. века, ослања се на идеализовану премису да књижевна критика (нарочито у домену књижевних награда) препознаје вредне литерарне примерке савременог тренутка који истовремено формирају темеље за будући ток историје књижевности, стога грађу за ово истраживање представљају добитници Нинове награде за најбољи роман године.

Почетак треће деценије 21. века обилује расправама о актуелним добитницима Нинове награде. Њој се као институцији замера премало патриотизма и превише национализма, избор чланова жирија и њихово субјективно вредновање, награђивање за укупан опус, а не конкретни роман, као и низ других контекстуалних чинилаца.³ С друге стране, таквим дискусијама често недостаје иманентног увида у књижевне текстове без којих се естетске вредности не могу спознати. И поред свих турбуленција на литерарно-есстрадној сцени, Нинова награда и даље остаје најпрестижнија и најдугочечнија књижевна награда на српском говорном подручју – достигнуће које се истиче у биографијама цењених књижевника већ више од пола века.

2. Тематско-идејни слој

Књижевност јесте уметност чија се иманетна вредност огледа у форми, али и у укупној структури књижевног текста чији неодвојиви део чине елементи попут мотива, тема и идеја који врше кохезију осталих компонента. Тренутно актуелне или универзалне, топоси који се често понављају у опусу једног аутора, или чак вековима и свугде, теме су попут сировог материјала који је потребно уметнички обликовати, а њихова разноврсност проистиче из свеколиког људског искуства, реалног или имагинарног. Како се добра тема открива у укупној уметничкој структури дела и тешко је о њој говорити одвојено од осталих елемената, никада се не може посматрати изоловано, тако да се, говорећи о овом слоју текста, неизбежно дотичемо и књижевних ликова, као и формалних аспеката дела.

У савременој прози најразличитије су теме које доживљавају своју уметничку обраду. Интригантни су они садржаји који покрећу питања, а не нужно и одговарају на њих, активирајући читаоачеве интелектуалне и емоционалне капацитете. Овај романескни корпус потврђује грађу која се односи на новију националну историју, а с њом у вези и много универзалније

² Роман као велика прозна књижевна врста нема канона као друге, те је тешко до краја одредив. Роман можемо појмити и као жанр уколико под тиме подразумевамо динамични концепт који донекле дефинише структуру дела, односно склопове елемената који чине дело на различитим нивоима, а функционишу заједно (форма, стил, садржај и сл.). Хетероген и променљив роман, који се успешно опире већини класификација, од осамдесетих година 20. века има хегемонију међу књижевним жанровима.

³ Расправе о Ниновој награди у 21. веку често су предмет анализе и критике подједнако журналистичких и академских кругова (в. РАНТИЋ 2005; РОТАР 2017; СИМОКОВИЋ 2017).

тематско-мотивске комплексе као што су љубав, смрт, рат, уметност, порекло или потрага за идентитетом.

2.1. Смрт и последице

Чести су мотиви не само смрти човека, већ и смрти идеја и уметности, али начин на који носимо са смрћу себи блиских људи централни је мотив романа *Укоп оца* (МАРКОВ 2002) у којем Андреја остаје заробљен у малом месту суочавајући се са укопом свог преминулог оца, обредом који непрестано бива одлаган. Несахрањено тело постаје симбол статуса коју смрт задобија, а догађај упокоја постаје значајнији од саме смрти као краја физичке егзистенције. Ова премиса пропраћена је и на композиционом плану те је роман подељен на три дела, од којих само први представља живот јунака, док преостале две трећине чине посмртни обреди – укоп и даћа. У наративно средиште ставља се Андреја и његов комплексан однос са оцем и смрћу који у себи сажима и национално, као и архетипско и надземљско – „Бог, страх и цркву”. (МАРКОВ 2002: 47)

У роману *Хобо* (ЋИРИЋ 2002) тематизују се смрти појединаца као последице њиховог ризичног животног пута, али и суицид. Самоубиство сина, брата насловног јунака, породица маскира како би од околине прикрила срамоту. Поред присутне социјалне стигматизације суицида, акценат је и на тешком положају оних који остају, конкретно мајке која покушава да се носи с чињеницом да је њен син добровољно изабрао смрт. Након смрти брата јунаку романа *Хобо*, коме породица и свакодневица постају само присилно суочавање, поимање смрти постаје себично будући да за њега туђа смрт никада не може имати исту вредност као братовљева, што представља и један од мотивационих окидача за даљу романескну радњу.

Третман смрти као последице на преживеле сроднике тематизује и роман *Оно што одувек желелиш* (ЋИРЈАНИЋ 2012), чији јунак Слободан смрт своје супруге сматра казном за грех који је сам починио. Јунакињи *Кише и хартије* (ТАСИЋ 2004) смрт је такође битан сапутник. Поред смрти мајке на порођају, читаву централну исповест о повратку у завичај покреће управо очева болест, те потоња смрт и сахрана. Проблем све већег броја суицида отуђених људи присутан је и у *Гласовима у ветру* (ОЛУЈИЋ 2009) где с крова њујоршког хотела непрестано скачу самоубице, а чији је и псеудодокумент *Карановски летопис* такође проткан необичним смртним случајевима. Смрт брата Данета такође је кључни догађај који обележава Теслин живот у романсираној биографији *Тесла, портрет међу маскама* (PIŠTALO 2008). Оваква уметничка обрада пружа ново виђење животног пута генија који бива значајно одређен такође генијалном фигуром брата, чију надареност у овом наративу и сам наслеђује.

2.2. Град, бес и психоделија

Окренутост маргинама свакако је једна од одлика постмодернизма. Супкултуре и разноврдни субверзивни елементи често свој зачетак налазе у великим градовима. Град је израз типичног својства модерности – простор слободе и стваралаштва, али и владавина идеологије буржоазије. Присваја већину популације, као и многе социјалне функције, производи и главни ток, али и своје дисидентске елементе, те зачиње сваку врсту моде, а првенствено интелектуалне. (ГВОЗДЕН 2013: 101) Стога је град чест хронотоп у савременој књижевности, па и метафора модерног света, а често је и демонизован, као што је Њујорк у *Гласовима у ветру* (ОЛУЈИЋ 2009), те њиме често влада кафкијанска атмосфера отуђености.

Постојећи градови су успешно уметнички транспоновани простори у књижевности, а једна од тих транспозиција јесте и Нишвил, чест фиктивни топоним у стваралаштву З. Ћирића. Функционише као „humorno-groteskna metafora srpske provincije” у коју аутор уноси локалне боје и социолошки контекст свог родног Ниша. (МАРЉЕТИЋ 2002: 36) Сви становници Нишвила су гневни, најчешће на средину у којој се налазе и у коју се не уклапају. Дешавања у граду симболички се огледају у имену клуба „Лимб” у власништву упечатљивог Барона, мафијашког цара чија је дистинктивна црта „орако milosrđe” (ЋИРИЋ 2002: 219) које описује специфичан положај друштвене моћи. Ћирић помоћу критичке ироније и травестије ружну стварност не приказује са артистичке висине, већ је захвата изнутра. (БРАЈОВИЋ 2009: 91) Читав роман одише атмосфером клупског цеза и фанка, психоделије, те скитничког начина живота – криминалом, насиљем, као и уживањем у опијатима који се одомаћују и међу несхваћеном скупином у роману *Киша и хартија* (ТАСИЋ 2004).

Изостанак моралних репрезентација у књижевности постојао је и у примитивнијим стадијумима културе, али тај склад често бива угрожен у тренуцима великих друштвених криза. (GAVRILOVIĆ 1975: 58) Прелом миленијума као транзитни период након велике кризе осликан је у виду сурове стварности којом господари насиље, те злоупотреба алкохола и наркотика. Савремена књижевност није постала морализаторска, али је пронашла начина да документује феномене једног реалног времена, чиме не губи своју етичку функцију, већ рачуна на своје рецепијенте да ће сами донети закључке.

2.3. (Е)миграције

Будући да почев од деведесетих година 20. века постаје популаран правац емигрантске књижевности, у оквиру (е)миграција у центар пажње поново бива постављена потрага за идентитетом која захвата све веће размере, јер се не одвија искључиво у завичајној средини која је донекле затворена, већ и ван ње, у глобалном селу које је омогућила технолошка ера.

Мултикултуралност и отвореност ка различитим искуствима тако постају неке од главних одлика савремених наратива. Миграције су често повезане и с мотивом дезертерства у савременој прози који представља одступање од милитаризације, односно феномена бодрења народа и спремања за бојне походе, као једног од честих идеолошких мотива у књижевности.

Д. Великић у својим делима претежно тематизује духовне и егзистенцијалне трагове кризе вредности, те наговештај и последице распада југословенске заједнице „на подлози културноисторијског памћења средње Европе и укупног цивилизацијског интелектуалног искуства краја века”. (БРАЈОВИЋ 2009: 85) Јунак његовог *Руског прозора* (VELIKIĆ 2008), Руди Ступар, номад је широких схватања. Не успевши да се оствари као глумац, а ради избегавања служења војног рока, напушта границе свог завичаја. Попут Рудијија и остали јунаци емигранти често су интелигентни појединци који изнова мигрирају трагајући за недостижним смислом и остварењем свог потенцијала. Миграције чине специфичан део мотивских комплекса путовања, па се често у овом, као и у Великићевим другим делима, воз јавља као кишовска метафора глобалне повезаности. Иако је окосница овог романа емигрантско искуство на крају 20. века, његова се снага у њему не исцрпљује, већ му парира још дубља идеја о моћи наратива.

Тесла (PIŠTALO 2008) је један од познатијих (е)мигранта чија се прометејска открића зачињу у завичају, али се остварују на тлу новог континента. Роман *Киша и хартија* (ТАСИЋ 2004) такође обилује ликовима (е)миграната, пријатеља који се окупљају у Новом Саду по повратку из иностранства. Сваки од њих је носилац новог глобализованог имица коме је прилагођено њихово балканско, неподесно име (Зоран/Жорж, Ненад/Нестор) и сви они у завичајни град доносе нова сазнања која нуди свет, а која нису нужно позитивна и животна, те наративом преовладава атмосфера меланхолије. Успешни психијатар, доктор Арачки из романа *Гласови у ветру* (ОЛУЈИЋ 2009) живи у Њујорку, те и он попут осталих јунака често не успева да пронађе он за чиме трага ван свог завичаја, те представља још једну потврду учесталости мотива путовања који бива успешно умрежен у различите идејне путање конкретних текстова.

2.4. Смена генерација

Још један од универзалних тематских топоса јесте јаз који се огледа у односу родитеља и деце. Изневеравање родитељских очекивања, супротна идеолошка опредељења, наслеђивање непожељних особина – само су неки од разлога породичног раздора. Смена генерација повезана је и са судбином српске породице, као и појединачна у њој. Главни јунак *Укопа оца* (МАРКОВ 2002), Андреја Кереба, човек је средњих година који мајку никада није упознао јер је умрла на порођају, а чијем је оцу, газди и трговцу, поимање националности нераскидиво од верске припадности. Они се разилазе на идеолош-

кој равни будући да потомак преиспитује вредности које су му од стране оца наметнуте као традиционалне. Њихов однос кулминира када имање бива остављено ванбрачном сину, што активира и митему завађене браће.

Јунаци осталих романа углавном су млади људи који живе у остацима социјалистичке заједнице којој су припадали њихови очеви. Отац главног лика романа *Хобо* бивши је комуниста који са својим сином, оличењем рокенрол филозофије, номадом и доколичарем, такође нема добар однос. Јако место у роману које наглашава тај јаз јесте и очево разочарање открићем да му се убио миљеник, а не блудни син Хобо. У вези с односима старе и нове генерације, као и култом мушкости, јавља се и мит оружја које често представља једину заједничку тачку сукобљених ликова. У овом роману је то очев пиштољ симболично прозван „резервним ауторитетом” (ЋИРИЋ 2002: 24), управо оружје којим ће брат извршити самоубиство, чиме стиче и статус симбола поменути насилне стварности и бесмисла којем ће се главни јунак препустити након трагедије.

Комбинација смене генерација и трагање за сопственим идентитетом преко односа с оцем има богато залеђе у савременој српској књижевности, а у новије време честа сижејна окосница те потраге постају и односи с мајком. У *Руском прозору* (VELIKIĆ 2008) важан део сижеа чини веза сина и мајке, те наслеђени опсесивно-компулсивни поремећај. Неретко се значај лика мајке огледа и у минус знаку присуства. У роману *Киша и хартија* (ТАСИЋ 2004) јунакињин живот бива одређен смрћу мајке на порођају. Она посредством писане речи, па и писма своје баке, остварује неопходан контакт са својим женским прецима. Чак је и у роману о Тесли (PIŠTALO 2008) личност великог изумитеља битно одређена његовим родитељима, не само оцем, свештеником Милутином, већ и мајком Ђурђом која представља магијски и пагански део Николиног наслеђа, те на њега преноси другачију животну енергију, чинећи Пишталовог Теслу посебним поетским спојем паганског и хришћанског дискурса.

2.5. Језик и колективно памћење

Потрага за идентитетом, те његовим очувањем, се почетком 21. века јавља пре свега као последица политичких и ратних превирања на просторима бивше Југославије. Представља комплексну тему која често захтева и комплексну композицију, јер укључује „субверзију, стално реконструисање и ресигнификацију”. (ВРБАВАЦ 2012: 9) Као над-тема у себе укључује однос појединца према друштву, те веома фреквентне мотивске комплексе алтеритета; однос појединца према историји и традицији с једне стране, и туђинским утицајима с друге; не нужно верска, али метафизичка схватања јединке и потрага за смислом у суровој реалности у којој трагање означава процес, али не нужно с коначним исходом.

Да је језик, као семантички код, не само разликовни фактор који људе чини посебним, мислећим бићима тематизује и *Семољ земља* (ВУКСАНО-

ВИЋ 2006). Лексикон, те језичка култура једног народа, представља важан део усменог наслеђа, али истовремено и преузима улогу већине наративних елемената овог текста, те је свака од речничких одредница архаизам представљен минијатуром која у себи сажима митопоетске представе из фолклорног наслеђа.

Позивањем на колективно искуство јунак *Гласова у ветру* (ОЛУЈИЋ 2009) одржава и свест о сопственом идентитету. Често се у вези с овом темом активирају и универзалне аналогije које су испреплетане у укупној структури дела. Символични наслов тако може алудирати на претке и колективни идентитет који је значајан део личног идентитета, али и на веру у наратив као главни облик памћења. На тај начин језик као основни систем комуникације, а поготово његова писана верзија, омогућава дугорочно гомилање искустава с хуманим циљем, што је од прапочетака и циљ књижевности.

Идеја о значају приче и њеним власницима значајан је део и *Руског прозора* (VELIKIĆ 2008), а аналогija укупне повезаности садржана је и у симболично насловљеној *Киши и хартији* (ТАСИЋ 2004). Овакав наслов може указивати на емоционалну функцију књижевности приликом чина приповедања, али и рецепције; још један доказ да је савремена књижевност, под утицајем постмодернизма, због своје форме, као и због свог статуса у култури масовних медија – литературоцентрична. Она се окреће преиспитивању својих вредности, притом се не затварајући у потпуности како би указала на своја значења.

2.6. Иронија (и) идеологија, комерцијализација, металитерарност

Успон и пад Паркинсонове болести (BASARA 2007) компонован је попут постмодернистичког зборника текстова, различитих форми и порекла које окупља инстанца имплицитног аутора, а *Историја моје болести* Д. Л. Паркинсона у више делова представља његов централни документ. Својствено иронији и мистификацији имплицитног, али и стварног аутора и овде је присутна поетска игра са стварном болешћу која постаје алегија свих обмана. Акутелизујући проблем цензуре од стране комунистичких идеолога, па и цензуре архива и текстова, поред већ познатих псеудодокументарних поступака уводи се фалсификат. У свету завере и агената, цензора и архиватора, те шпијунаже и подриватеља велике идеологије, фалсификати настају помоћу посебних папира-двојника којима служба пресликава сваки документ икада и игде написан. Басара у већ познат поступак пронађеног рукописа уноси мистификовано и лудистичко начело стварања, па и елементе научне-фантастике с великим сатиричким потенцијалом.

Константна доступност свакојаког садржаја ниског квалитета у масовним медијима отупљује ум и ушушкава појединца у блажено незнање, задовољавајући површне људске потребе науштрб суштинских. Уметност

која је одувек била помало елитна, данас је демократизована, или је бар отежан процес њене селекције. Централни лик романа *Оно што одувек желели* (ĆIRJANIĆ 2012), Слободан, постаје апатичан човек, препуштен тв-наративима као јединим облицима забаве које може да толерише, а који притом не активирају критичко мишљење. Идеја о почетку духовног краја света коју овај наратив проблематизује није усамљена у новијој књижевности.

Поред свих садржаја које медији нуде, уметност има потребу да постане комерцијализована, а питање о хиперпродукцији која може указивати на померање граница квалитетне уметности покреће и В. Матијевић у роману *Писац издалека* (МАТИЈЕВИЋ 2004) чије је форма специфична будући да представља фикционализоване, експлицирани настанак себе саме. Пажња се скреће на егзистенцијалну личност аутора, а проговара се о његовом егу који се храни разним стимулацијама, између осталог и књижевним наградама. Почевши писање с јасним циљем – добијање награде, Џони покреће питање о елитизму, не само међу читаоцима већ и међу писцима. Како је писање на силу које није проистекло из унутрашње, духовне, већ физичке побуде, ради остварења финансијске сигурности, оно постаје мучно и до танчина калкуларизовано. Пародирају се чисто квантитативни критеријуми за роман као најпрестижнију литерарну форму, а сви поступци које писац предузима су иронизовани (одабир чланка за документарни предлојак, сујеверја, одлука о избору наслова сужавањем кругова), те се *Писац издалека* попут фикционализоване наратолошке студије бави управо искушавањем овог жанра, с политичком и културном позадином Србије крајем 20. века (рат, избегавање војних обавеза). Поред пародије егзистенцијалних проблема уметника који не зарађују подједнако као они чија је делатност максимално комерцијализована, писац се окреће и полемисању о семантици наратива у оквиру деструкције романсијерске наративне традиције. Роман постаје опседнут феноменом приче – њеном природом, пореклом и функцијом. Присутан је метајезик, више наративних нивоа и металепа, те металитерарност као доминантна тематска окосница. Настаје метанаративни метеж у коме се не може јасно разграничити дијегетички и екстрадијегетички ниво, зато праве радње, осим чина писања и покушавања да се пише, и нема. Уколико је уметнути наратив са опширнијом фабулом, већа је могућност да заборавимо фабулу примарне приче. (BAL 2000: 40) Овом наративу то не успева, јер на другом наративном нивоу нема дијегезе, он је преплављен проблемима првог, тако да се читалац увек враћа на оквирну причу. Овај је поступак симболичан макар и у служби тривијалне идеје да стварност неминовно улази у књижевност и обратно, те да се не може писати празног стомака.

3. Књижевни јунаци

Ликови у сижешним романима већим су делом дефинисани својим поступцима, као и њиховим недостатком, што често указује на модерне јунаке слабе воље. Савремени јунаци углавном нису вођени виталистичким принципом, а њихова природа је често оксиморонска. Можда је најупечатљивији такав лик Хобо из истоименог романа (ĆIRIĆ 2002), као и Слободан из романа *Оно што одувек желиш* (ĆIRJANIĆ 2012). Остали јунаци су такође ликови често недовршеног процеса преображаја, а свима је заједничка и потрага смислом и идентитетом. Тај се процес неретко остварује аналогно трагању кроз физички простор, као што је случај са ликовима-мигрантима – Руди (VELIKIĆ 2008), доктор Арачки (ОЛУЈИЋ 2009), те већина ликова из *Кише и хартије* (ТАСИЋ 2004). Говор је такође један од доминантнијих средстава карактеризације, те често у романима с урбаним хронотопом ликови проговарају језиком дотада маргинализованим у књижевности, с доста сленга и опцене лексике. У експерименталнијим наративима (ВУКСАНОВИЋ 2006; МАТИЈЕВИЋ 2004; BASARA 2007) ликови из различитих разлога не представљају централни део структуре или је њихова функција измештена. У већини романа ликови јесу стожери наратива, некада је то један јунак (МАРКОВ 2002; ĆIRIĆ 2002; ĆIRJANIĆ 2012; PIŠTALO 2008) или пак више њих с једном централном фигуром (ОЛУЈИЋ 2009; ТАСИЋ 2004; VELIKIĆ 2008), што утиче и на фокализатора и на предмет фокализације, те су они у првој скупини доследнији, а у другој променљиви.

3.1. Негативни јунак и братско супарништво

Негативни јунак у најразличитијим отелотворењима од почетака писане речи заузима посебно место у књижевности, нарочито захваљујући свом рецепцијском потенцијалу и значају. Углавном је негативни јунак централни лик и наратор или фокализатор, који ће посредством своје веће наративне моћи задобити разумевање читалаца. У овом узорку романа наилази се на неретко представљање негативног јунака посредством аналогije међу ликовима, односно принципом контраста или огледала. Често је тај контрастни елемент лик брата који бива потврђен као јака митема на невеликом књижевном узорку. Братска веза као посебан елемент идентитета насловног јунака, као и фабуле романа *Хобо* (ĆIRIĆ 2002) додатно се усложњава успутном импликацијом да је управо насловни јунак крив за братовљеву смрт. Без овог сижешног елемента и његове мотивацијске функције наратив би био само још једна крими-прича. Савремени пандан митског супарништва два брата присутан је и у роману *Укол оца* (МАРКОВ 2002) између полубраће Андреје и Томислава, а посредством њиховог покојног оца који фаворизовањем потоњег нарушава ионако тешко одржив братски склад. Супарнички однос предочен је и између Слободана, наратора и јунака романа *Оно што*

одувек желиши (ĆIRJANIĆ 2012), и његовог брата. Овај однос је посебно уткан у текст будући да је роман епистоларне форме, а наратар је брат коме централни лик пише, чинећи наративну инстанцу приповедача видљивом и огољеном.

Упечатљиви ликови су у великој мери индивидуализовани, али не могу побећи ни од општих места која су неодвојиви део књижевности. Те митске матрице огледају се и у постојању митолошке мотивације која је често присутна код актера великих прича какав је и Тесла (PIŠTALO 2008), а посебан детаљ његове романсиране биографије јесте управо поменути однос браће, јер иако његов брат Дане умире на самом почетку, Николу његова сенка прати све до краја живота, али и наратива на коме се симболично поново и појављује.

3.2. Интелектуалци и уметници

Однос наратора као инстанце текста одвојене од стварног аутора и књижевног јунака компликује се уколико је наратор и јунак приче и писац, по вокацији или то бива самим чином писања – мемоара (ТАСИЋ 2004) или писама (ĆIRJANIĆ 2012). Уколико је наратор уједно и интелектуалац, мислилац, наратива често постаје самосвесна, будући да он често експлицира идеје и поуке до којих је читалац могао доћи и сам, тиме му одузимајући задовољство дедукције делова или читавог текста (ĆIRJANIĆ 2012). Иако Андреја Кереба (МАРКОВ 2002) није наратор, он је рестауратор и познавалац уметности, својервсни анархиста, а интелектуалцем га чини и заинтересованост за детаље и суштину, алијенација, непостојање осећаја за време, па самим тим и специфичан однос с историјом и традицијом које су битне тематске окоснице романа *Укоп оца. Киша и хартија* има Тању, аутодијегетичког наратора чија је свест о пролазности разлог потребе за приповедањем и записивањем која, подржавајући постмодернистичку тезу да је историја сачињена од текстова, у експлициту истиче – „Необични људи живели су на овом тако обичном месту.” (ТАСИЋ 2004: 269) Ова завршница рукописа позива се и на Тасићевог поетског претка Киша – свака је прича вредна и заслужује своје место у вечности, ма колико се обичном чинила.

Због своје дубинске идеје о власницима прича и поетике форме самог романа *Руски прозор* (VELIKIĆ 2008), репрезентативан је и његов протагониста Руди Ступар. Он током покушаја приповедања туђих прича долази до откривења да причу може испричати само њен власник, након чега трећи део романа замењују фрагментни исприповедани од стране оних ликова којима те приче заиста и припадају, а оне на крају остају и део Рудијевог укупног наратив, чиме се аутопоетско начело остварује и на формалном и на идејном плану.

4. Форма и нарација, компоновање мегаформе

Сам избор наратора утиче на укупну структуру приче и нераскидив је и од њене теме. Нарација у првом лицу у савременој књижевности постаје доминантна и због својеврсне бојазни од објективног приповедања, у складу с наслеђеним постмодернистичким схватањима о непоузданости наратора. Карактеристике наратора издвојене на овом корпусу указују на учесталост коментара, али и високе перцептибилности наратора. Такав је случај и с нараторима у трећем (МАРКОВ 2002), али и у првом лицу (ЋИРЈАНИЋ 2012), док је у роману *Хобо* (ЋИРИЋ 2002), иако у првом лицу, приповедање у бихејвиористичком маниру – дистанцирано и сведено на спољашње описивање поступака. (МАРЉЕТИЋ 2002: 36) С обзиром на то да доминира хомотијегетички, чак аутодијегетички тип наратора, чести су монолози чијим се начелима прилагођава и форма читавог романеског текста који поприма функцију исповести, која је неретко и у епистоларној форми, а текстови који нису утилитаристичке природе присвајају динамичну фокализацију како би могли представити плурализам идеја. И поред тога што Тања (ТАСИЋ 2004) приповеда тако што пише о својим пријатељима, предмети фокализације су динамични, али она остаје доминантан фокализатор. Главни документарни ослонац читаве Тањине исповести представља писмо њене баке помоћу којег она приступа текстуализованој историји, те врши делимичну реконструкцију прошлости. Поред ироничног лиризма који се огледа на стилском плану читавог дела, присутна је и техника новог романа која доприноси јединству лика и предмета, те каталогизацији реалија као доминантном типу дескрипције и психонарације.

Унутрашња композиција свих романа је често заснована на проблемском, али и асоцијативном принципу који се често одликује ретроспекцијом као доминантним поступакром (МАРКОВ 2002; ЋИРЈАНИЋ 2012). Оваква унутрашња композиција често је онеобичена или отвореним крајем или непостојањем правога заплета. Често је пресудан финални оквир који у великој мери утиче на формирање значења, па се тако роман о Тесли (ПИЋТАЛО 2008) не завршава јунаковом смрћу, односно крајем живота као многе биографије, што утиче на формирање слике о њему као бесмртном, боголиком генију.

Када је спољашња композиција романа у питању, најчешће је реч о издвајању поглавља у оквиру целине текста која је у извесној мери онеобичена насловима, попут симболичног одбројавање уназад (ТАСИЋ 2004) или аутоироније (МАТИЈЕВИЋ 2004). Да композиција често има и своју значењску вредност може се показати и на примеру *Успона и пада Паркинсонове болести* (BASARA 2007) чије је укупна форма у служби идеје о искривљености једне идеологије. Поетика форме која захвата и романескнуту композицију огледа се и у роману *Тесла, портрет међу маскама* (ПИЋТАЛО

2008) чија су поглавља фрагментарна – кратки и упечатљиви поетски искази и мисли јунака, такозване „слике-бљескови” у виду којих су се и самоме Тесли јављала епохална открића. (ВРБАВАЦ 2012: 53–54) У *Семољ земљи* (ВУКСАНОВИЋ 2006) је реч, или прецизније лексема, главни елемент структуре, те се око ње гради и поетика минијатуре на којој је заснована укупна унутрашња као и спољашња композиција, чинећи овај роман специфичним представником постмодерног романа-лексикона.

Управо је једно од наслеђа постмодернизма чињеница да је поетика форме у великој мери носилац укупне поруке дела. Било да су појединачни романи или укупна ауторска поетика под утицајем постмодерне, на корпусу анализираних текстова постоји тежња ка оригиналности у унутрашњем обликовању текста и наративног света, макар то било у виду онеобичавање неких старих жанровских конвенција.

5. Уместо закључка

Нацрт за поетику савременог српског романа (на почетку 21. века)

Стварање поетичког оквира ради лакшег сагледавања наслеђених и иновативних романескних одлика није на одмет упркос претпоставци да припадност одређеном уметничком правцу није важна институцији Нинове награде. За историју књижевности уобличавање критеријума на основу којих се фаворизује нека од двеју грана уметности које своје традиције дугују столећима, а најмлађе претке имају у средини друге половине 20. века – постмодернизму и младој српској прози, свакако је од значаја. Иако многи текстови који су као грађа послужили овом огледу поседују постмодернистичке елементе, као главни представник овог правца издваја се *Успон и пад Паркинсонове болести* (BASARA 2007), док код осталих доминирају одлике на основу којих је могуће доделити им и специфичније поджанровске одреднице – металитерарни роман (МАТИЈЕВИЋ 2004), роман-лексикон (ВУКСАНОВИЋ 2006) или романсирана биографија с постмодерним елементима (PIŠTAŁO 2008). *Укоп оца* (МАРКОВ 2002) је роман који је ближи традиционалном историјско-друштвено-породичном роману, док је *Оно што одувек желели* (ĆIRJANIĆ 2012) његова модернија верзија.

Савремена књижевност се јесте демократизовала одступајући од херметичности и интелектуализма и тиме се отворила новој читалачкој публици будући да више није реч о присуству вредности него о њиховој презентацији на комуникативан начин; битно је да их дело „проблематизује тако да културну јавност чини осетљивом на присуство и важење вредности у име награда које се додељују”. (СТОЈКОВИЋ 2014: 17) Један од таквих примера јесте и урбани или генерацијски роман (ТАСИЋ 2004; ĆIRIĆ 2002; VELIKIĆ 2008) у коме доминирају хронотоп града, млађи јунаци у кризном

периоду и њихова преиспитивања која су (не нужно) остварена нарацијом у првом лицу, као и референце на актуелну и популарну културу. С урбаним романима додирних тачака поседује и популарни поджанр емигрантског романа, чије је дистинктивно обележје тематизација процеса (е)миграције (ОЛУЈИЋ 2009; ТАСИЋ 2004; PIŠTALO 2008; VELIKIĆ 2008).

На полиморфност савремене (романескне) прозе указује и овај избор који међу само десет наслова нуди више различитих поджанровских опција. Не судећи о томе да ли су ово највреднији романи у оквиру избора, а имајући у виду остатак савремене књижевне продукције чији пресек заједничких одлика и представља поетика једног динамичног жанра какав је и савремени роман, може се закључити да су они у најмању руку просечни, и то с двосмерним одступањима.

Уобличавање поетике романа као сложеног жанра у контексту незаокружене и хетерогене уметничке епохе представља изазов, нарочито имајући у виду актуелну хиперпродукцију. Стога се само нацрт за ту поетику ослања на одређену селекцију романа који су као највреднији овенчани Ниновом наградом – избор који се чини релевантним будући да је начињен у име институције с дугом литерарном традицијом. На основу добитника једне важне награде, а у току једнодеценијске продукције, може се стећи панорамски увид у то шта све српска књижевност може да понуди, па се оваквом избору не може замерити једностраност.

Цитирана литература

- БРАЈОВИЋ, Тихомир. *Кратка историја преобиља: критички беккер кроз савремену српску поезију и прозу*. Зрењанин: Агора, 2009.
- ВРБАВАЦ, Јасмина. *Идентитет у процепу*. Зрењанин: Агора, 2012.
- ГВОЗДЕН, Владимир. „Новосадски роман и урбана nelaгодност” у *Летопис Матице српске*. Год. 188, књ. 491, св.1/2, 2013, стр. 101–117.
- РОТАР, Немања. „Награде наше насушне” у: *Свеске: књижевност, уметност, култура*, год. 27, бр. 124, јун 2017, 111–113. стр.
- СИМОЛОВИЋ, Дејан. „Нинова награда и моћ у књижевности” у: *Свеске: књижевност, уметност, култура*, год. 27, бр. 124, јун 2017, 115–118. стр.
- СТОЈКОВИЋ, Бранимир. „О природи награде” у *Култура, часопис за теорију и социологију културе и културну политику*. Бр. 45, 2014, стр. 11–21.
- BAL, Mike, *Naratologija*, Beograd, Narodna knjiga, 2000.
- GAVRILOVIĆ, Zoran. „Književnost u sistemima vrednosti” у *O kritici*. Subotica-Beograd: Minerva, 1975, str. 49–61.

- MARČEVIĆ, Adrijana, „Oran naših devedesetih” u *Nedeljne informativne novine*. Br. 2667, 2002, str. 36.
- PANTIĆ, Mihajlo, „Ako nešto pišeš, zna se šta to treba da bude (50 godina Ninove nagrade)” u: *Polja, mesečnik za umetnost i kulturu*, god. 50, br. 433, maj–jun 2005, 61–64. str.

Извори

- ВУКСАНОВИЋ, Миро, *Семољ земља*, Београд: Филип Вишњић, 2006.
- МАРКОВ, Младен, *Укоп оца*, Београд: Народна књига – Алфа, 2002.
- МАТИЈЕВИЋ, Владан, *Писац издалека*, Београд: Народна књига – Алфа, 2004.
- ОЛУЈИЋ, Гроздана, *Гласови у ветру*, Београд: Српска књижевна задруга, 2009.
- ТАСИЋ, Владимир, *Куша и хартија*, Нови Сад: Светови, 2004.
- BASARA, Svetislav, *Uspon i pad Parkinsonove bolesti*, Beograd: Dereta, 2007.
- ĆIRIĆ, Zoran, *Hobo*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2002.
- ĆIRJANIĆ, Gordana, *Ono što oduvek želiš*, Beograd: Evro-Guinti, 2012.
- PIŠTALO, Vladimir, *Tesla, portret među maskama*, Zrenjanin: Agora, 2008.
- VELIKIĆ, Dragan, *Ruski prozor*, Beograd: Stubovi kulture, 2008.

Miljana S. Pešić

SHAPING A LITERARY PARADIGM: THE NIN AWARD AND CONTEMPORARY SERBIAN NOVEL

This paper provides a panoramic overview of contemporary Serbian novels, focusing on the winners of the prestigious national literary NIN Award during the first decade of the new millennium. The selection highlights the diversity of modern Serbian prose, avoiding the reduction of its broad production to a single artistic movement. The analysis reveals recurring literary conventions, evident in both the adherence to established models and in creative innovations, such as frequent themes and motifs and prevailing narrative techniques (including partial plot absence, first-person perspectives, character-driven narratives, and narrative polymorphism).

Keywords: contemporary Serbian literature, Serbian postmodern novel, Serbian prose